

Bijlagen

Religie in een pluriforme samenleving

Diversiteit en verandering in beeld

Deel 3: Buiten kerk en moskee

Joep de Hart
Pepijn van Houwelingen
Willem Huijnk

Bijlage A	Onderzoeksverantwoording	3
	Fase 1: literatuurstudie	3
	Fase 2: kwalitatief verkennend onderzoek	4
	Fase 3: analyse interviews en opstellen van vragen en hypothesen.....	4
	Fase 4: vertaling stellingen.....	5
	Fase 5: testen zingevingsschalen.....	5
	Fase 6: analyse resultaten kwantitatief verkennend onderzoek	6
	Fase 7: uitzetten enquête	6
	Fase 8: schaalbaarheid en factorscores zingeving	6
	Vergelijkbaar?.....	7
	Wegen?.....	7
	Kwalitatieve analyses.....	7
Bijlage B	De multidimensionale existentiële zingevingsschaal	8
Bijlage C	Topiclijst	9
	Welkom & Introductie (2 min).....	9
	Referentiekader (5 min).....	9
	Concept zingeving (10 min)	9
	Persoonlijke zingeving en eindwaarden (30 min)	9
	Afsluitende vragen (5 min)	10
Bijlage D	SEM-analyses	11
Bijlage E	Steekproefkenmerken.....	13
Bijlage F	Topiclijst interviews respondenten	14
	Wat is zingeving?.....	14
	Levensloop en kantelmomenten	14
	Zingeving: individu of samenleving?.....	14
	Cultuurchristendom	14
	Split voor atheïsten	14
	Split voor spirituelen	14
	Afsluiting	15
Bijlage G	Topiclijst spirituele organisaties.....	16
Bijlage H	Topiclijst seculiere organisaties	17
Bijlage I	Bijlagen tabellen hoofdstuk 3.....	18
Bijlage J	Begrippenlijst	40

Bijlage A Onderzoeksverantwoording

De gegevens uit deze publicatie zijn grotendeels gebaseerd op twee (nieuwe) databronnen. Ten eerste een representatieve enquête onder iets meer dan 4000 Nederlanders van 16 jaar en ouder en ten tweede een kwalitatieve dataset, bestaande uit 20 diepte-interviews van gemiddeld ongeveer een uur met spirituelen en niet-gelovigen en 11 diepte-interviews van ook gemiddeld ongeveer een uur met vertegenwoordigers van atheïstische en spirituele organisaties. De topiclijst met door ons samengestelde vragen die hierbij is gehanteerd staat in bijlage F. Naast deze 31 interviews zijn er, als vooronderzoek, 20 diepte-interviews verricht om zo open mogelijk te achterhalen waar Nederlanders aan denken bij zin- en betekenisgeving en wat hierbij voor hen belangrijk is. Deze interviews zijn vervolgens gebruikt voor het vaststellen van onze vragenlijst. In totaal is er, wat het kwalitatieve deel van ons onderzoek betreft, dus met 50 mensen (gemiddeld ongeveer een uur) gesproken. Voor de enquête hebben we hoofdzakelijk gebruikgemaakt van vragen die eerder gesteld zijn in ander onderzoek zoals het onderzoek God in Nederland (GiN). Deze vragen zijn immers niet alleen al getest maar stellen ons ook in staat tijdreeksen door te trekken. Nieuw is echter een vragenblokje van veertien (gesloten) vragen waarmee zingeving aan de hand van drie dimensies wordt gemeten. Hoe zijn we hierop uitgekomen en hoe hebben we de resultaten geanalyseerd en verwerkt?

Fase 1: literatuurstudie

De eerste stap was een uitgebreide literatuurstudie. Naar zingeving in het algemeen (dus ook onder niet-religieuzen) is door een enkeling weliswaar onderzoek gedaan in Nederland (Debats 1996; Derkx 2011; Derkx et al. 2019; Kronjee en Lampert 2006) maar herhaald (kwantitatief) onderzoek ontbreekt voorsnog. Een aantal van dergelijke studies zijn echter inmiddels wel verschenen in het buitenland. Een mooi overzicht van de verschillende schalen die zijn ontwikkeld voor het meten van zingeving is te vinden bij Brandstätter et al. (2012).

Uit onze literatuurstudie bleek dat het concept zingeving (of betekenisgeving) erg veelzijdig is en geassocieerd wordt met onder andere zelfontwikkeling (Maslov), betrokkenheid (Sartre), verantwoordelijkheid (Yalom), gevoel van coherentie (Antonovsky), zelfoverstijging (Frankl), integratie en eenheid (Buehler), gevoel van *wholeness en belonging* (Wiesskopf-Joelsoen), aldus Debats (1996).

Volgens Martela en Steger (2016) is er nog veel *definitional ambiguity* maar is er inmiddels wel een voorkeur voor multidimensionale concepten in plaats van concepten die zingeving op één dimensie meten. Het aantal dimensies verschilt echter per auteur. In de psychologie zijn bijvoorbeeld twee dimensies erg belangrijk met betrekking tot zingeving: coherentie (men kan van zijn leven een coherent geheel maken, oftewel iets dat 'zin heeft') en doelen, waarmee kerndoelen en aspiraties die men voor het leven heeft bedoeld worden. Uiteindelijk hebben we gekozen voor de volgende werkdefinitie en operationalisatie van zingeving die door Martela en Steger (2016: 538) wordt gegeven:

We thus define meaning in life as emerging from the web of connections, interpretations, aspirations, and evaluations, that (1) make our experiences comprehensible (2) direct our efforts toward desired futures, and (3) provide a sense that our lives matter and are worthwhile.

We hebben er vervolgens voor gekozen om de drie zingevingsschalen van George en Park (2017) (zie bijlage B) als uitgangspunt te nemen. Het gaat om het hebben van een hoger doel, het gevoel hebben ertoe te doen en in staat zijn je leven te begrijpen. George en Park bouwen hiermee onder andere

voort op het werk van Steger et al. (2006). Deze drie schalen zijn, tot nu toe, echter alleen nog maar afgenomen en getest bij (Amerikaanse) studenten. Zijn ze ook te gebruiken in algemeen bevolkingsonderzoek? En zijn de drie dimensies die daar worden onderscheiden ook van toepassing op de Nederlandse bevolking? Of missen we wellicht, voor Nederland, nog een of meer dimensies? Deze drie dimensies hebben we vervolgens uiteraard ook gebruikt voor het kwalitatief deel van ons onderzoek (zie bijvoorbeeld bijlage F).

Fase 2: kwalitatief verkennend onderzoek

Om een antwoord op bovenstaande vragen te krijgen, zijn er 20 verdiepende gesprekken met Nederlanders gehouden waarbij het thema 'zingeving' van allerlei kanten werd besproken. Respondenten kregen volop de ruimte zelf aspecten aan te voeren die belangrijk zijn voor zingeving in hun leven (de topiclijst staat in bijlage C). De respondenten voor dit onderzoek zijn door Ruigrok Netpanel geselecteerd. De 20 interviews zijn bij Ruigrok Netpanel op 23, 24 en 30 juli 2019 in Amsterdam afgenomen. Voor de balans van het onderzoek zijn er 10 gelovigen en 10 niet-gelovigen gevraagd voor de interviews. Onder de geïnterviewden waren 12 vrouwen en 8 mannen, 11 personen hebben de middelbare school / het mbo afgerond en 9 zijn hbo-/wo-geschoold. Tijdens de interviews, die een uur duurden, kregen respondenten niet alleen vragen, maar ook een mindmap gepresenteerd waarop ze zelf konden aangegeven wat hun leven zin geeft.

Fase 3: analyse interviews en opstellen van vragen en hypothesen

De interviews zijn iteratief gecodeerd door middel van *open coding* en vervolgens *axial coding* om verbanden te leggen tussen de verschillende codes.¹ Eerst is een codeboek opgesteld. De codes uit het codeboek zijn in de loop van het proces steeds aangepast.

Respondenten noemden tijdens de gesprekken voornamelijk zaken waarbij het contact hebben met andere mensen centraal staat. Ook wanneer ze het hebben over lichamelijke of werk is het nog steeds belangrijk dat ze contact maken met andere mensen om emoties en liefde te delen. Religieuze mensen zeiden dat ze niet zonder God kunnen leven. Voor de geïnterviewde spirituele mensen ligt de nadruk meer op het 'ik'. Zonder zichzelf, zo stellen zij, zouden ze immers niet meer bestaan. Zij zeggen zelf zin aan hun leven te geven en krijgen daardoor ook meer eigenwaarde. Agnosten en atheïsten geven relatief vaak te kennen dat er niet zozeer een groter overkoepelend doel is in hun leven, maar dat hun naasten de eerste bron van zingeving zijn. Jongeren zien (zelf)ontwikkeling en balans in het leven daarnaast als een belangrijk onderdeel van zingeving (zowel religieuzen als niet-religieuzen).

Op basis van de verdiepende interviews is vervolgens vastgesteld dat zingeving niet alleen iets is dat te maken heeft met het begrijpen van het eigen leven. Het is voor de respondenten breder dan het hebben van een doel, het leven begrijpen en ertoe doen. Alle drie dimensies komen weliswaar terug in deze interviews, maar de aspecten die worden genoemd door de Nederlandse respondenten worden niet allemaal vertegenwoordigd door de stellingen van George en Park (2017). Die blijven erg cognitief en waarschijnlijk staan ze wat ver van de leefwereld van veel mensen af.

Duidelijk werd in ieder geval dat de Nederlandse respondenten uit zichzelf niet snel beginnen over zaken die te maken hebben met de stellingen van George en Park. Maar wanneer ze de stellingen (op het eind van het interview) voorgelegd krijgen, weet men hier in het algemeen best snel een antwoord op te formuleren. Op een aantal van de stellingen geven mensen duidelijke feedback, zoals op stellingen 4, 11 en 15 (zie bijlage B) die onder de dimensie *mattering* vallen. Respondenten vinden

¹ A. Bryman, *Social Research Methods* (Oxford: Oxford University Press, 2008), 543.

de stellingen soms wat overdreven en reageren als hen een van de stellingen wordt voorgelegd als volgt: 'Ik ben maar een stofwolkje vergeleken met het universum' (stelling 15); 'Pffff, ja je moet jezelf ook niet groter maken dan het is' (stelling 4); en 'Nee, ik denk het niet, dan moet je bij wijze van spreken God zijn' (stelling 11).

Op basis van de interviews werd besloten, naast de drie dimensies van George en Park, in de survey stellingen met betrekking tot vier potentiële andere dimensies voor te leggen, namelijk ertoe doen voor de mensen om je heen, een betere versie van jezelf worden (dat wil zeggen jezelf blijven 'ontwikkelen'), lichamelijke (dat wil zeggen 'lekker bezig zijn') en geborgenheid/erkenning, dat wil zeggen je opgenomen voelen in een groter verband. De stellingen die we hebben voorgelegd bij elk van deze vier dimensies staan hieronder:

Ertoe doen	Ik doe ertoe voor de mensen om me heen om wie ik geef.
Ertoe doen	Mijn leven is ook de moeite waard zonder mensen om me heen om wie ik geef.
Ertoe doen	Het geeft me voldoening als ik kan zorgen voor de mensen om me heen om wie ik geef.
Ertoe doen	Het hebben van mensen om me heen om wie ik geef, is van invloed op hoe zinvol ik mijn leven vind.
Betere versie	Mijzelf ontwikkelen is belangrijk om mijn leven zin te geven.
Betere versie	Ik leef om mijzelf beter te leren kennen.
Betere versie	Ik zie het als een plicht voor mijzelf om een beter mens te worden.
Betere versie	Mijzelf ontwikkelen is geen levensdoel voor mij.
Lichamelijke	Mijn leven heeft zin zolang ik het zelf kan vormgeven.
Lichamelijke	Leuke dingen doen voegt niet zo veel toe aan mijn leven.
Lichamelijke	Mijn leven verliest aan betekenis als ik een zintuig zou kwijtraken.
Lichamelijke	Mijn daden geven zin aan mijn leven.
Geborgenheid en erkenning	Samenwerken met anderen geeft zin aan mijn leven.
Geborgenheid en erkenning	Ik heb geen andere mensen nodig om zin aan mijn leven te geven.
Geborgenheid en erkenning	Ik leef om ervaringen door te kunnen geven aan volgende generaties.
Geborgenheid en erkenning	Als ik alleen zou zijn is mijn leven zinloos.

Daarnaast werd een nomologisch netwerk opgesteld waarin de te verwachten relaties tussen de verschillende concepten wordt weergegeven.

Fase 4: vertaling stellingen

De veertien stellingen uit het onderzoek van George en Park (2017) die zijn voorgelegd in de kwantitatieve testfase (fase 5) zijn door drie onderzoekers, onafhankelijke van elkaar, vertaald naar het Nederlands en getoetst of ze te begrijpen zijn op B1-niveau.

Fase 5: testen zingevingsschalen

De vragen zijn vervolgens uitgezet in het I&O Research Panel. In totaal zijn 2625 panelleden (bruto) uitgenodigd voor het onderzoek. Een rappel is verstuurd naar 822 panelleden. Op donderdag 24 oktober 2019 is de online dataverzameling van de pilot van start gegaan. Tijdens de eerste dagen monitorde een onderzoeker van I&O Research de respons. Hieruit bleek dat de jongerendoelgroep (18 t/m 45 jaar) achterbleef in respons. In samenspraak met SCP is na een week besloten om een gerichte herinnering te sturen naar de doelgroep 18 t/m 45 jaar. Deze panelleden ontvingen een week na de start een tweede mail. De vragenlijst werd afgesloten op maandag 11 november. In totaal zijn 1070 panelleden gestart aan de online vragenlijst, waarvan 1029 deze ook compleet/succesvol hebben ingevuld. Tevens is een mooie verdeling naar leeftijd en geslacht behaald.

Fase 6: analyse resultaten kwantitatief verkennend onderzoek

De resultaten van het verkennend kwantitatief onderzoek zijn uitvoerig geanalyseerd. Uit de analyses bleek dat de vier nieuwe dimensies (helaas) niet goed schaalden (bijlage D). Dat wil zeggen dat de vragen die deze dimensies zouden moeten meten vermoedelijk niet betrekking op een en hetzelfde onderliggende concept ('de dimensie') hebben maar dat ze (elk) iets anders meten. Dat kan betekenen dat die dimensies zelf uiteindelijk toch niet voldoende robuust en coherent zijn (met andere woorden: de vier nieuwe dimensies bestaan niet of niet voldoende om ze goed te meten) of dat de vragen die we hebben opgesteld om die nieuwe dimensies te meten geen goede indicatoren hiervoor zijn. Op basis hiervan is besloten ons te beperken tot de drie dimensies die we eerder aantreffen in de literatuur en die wel goed bleken te schalen, niet alleen bij Amerikaanse studenten maar dus ook onder de Nederlandse bevolking.

Fase 7: uitzetten enquête

Voor onze definitieve vragenlijst hebben we gebruikgemaakt van het LISS-panel van CentERdata. Technische details over de steekproeftrekking, en de wijze waarop respondenten geworven zijn, zijn te vinden op de website van CentERData (<https://www.lissdata.nl/>). Meer in algemene zin merken we hier op dat de steekproef die is gebruikt voor de opzet van het LISS-panel een kanssteekproef is, die door het CBS getrokken is uit het populatieregister. Hierdoor ontstaat een goede afspiegeling van de Nederlandse bevolking. Alleen personen die in de steekproef zijn getrokken, kunnen deelnemen aan het panel. Er is dus geen sprake van zelfselectie. Hiermee biedt het LISS-panel een goede oplossing voor de mogelijke selectie-effecten bij gebruik van online (opt-in of access) panels die niet gebaseerd zijn op een kanssteekproef, maar die bestaan uit zichzelf selecterende respondenten die over internet beschikken. Een tweede voordeel van het gebruik van LISS-data is dat we onze gegevens kunnen koppelen aan andere kenmerken van de respondenten. Ten slotte is het LISS-panel vrij groot. Dat stelt ons in staat om allerlei uitsplitsingen te maken. De enquête is in januari 2020 onder 5543 deelnemers uitgezet. De respons was 4245 (76,6%) waarvan 4193 panelleden (75,6%) de enquête volledig hebben ingevuld.

Hoewel slechts 10% aangaf de vragen (beslist) niet duidelijk te vinden vond ongeveer een derde van de respondenten de vragen ((beslist) wel) moeilijk te beantwoorden. Zoals verwacht is het voor veel respondenten dus geen makkelijk onderwerp. Ongeveer de helft geeft aan dat het onderwerp hen aan het denken heeft gezet en dat ze de enquête interessant en plezierig vonden om in te vullen. Het beantwoorden van alle vragen nam doorgaans ongeveer zo'n 16 minuten (mediaan) in beslag.

Fase 8: schaalbaarheid en factorscores zingeving

Met uitzondering van één item, namelijk 'er is niets speciaals aan mijn leven', dat is komen te vervallen, bleken alle zingevingstellingen goed te schalen op zowel het concept zingeving als het geheel (met zowel een Cronbach's alpha als omega van 0,89) als op de afzonderlijke drie dimensies. De factorscores (op een zevenpuntsschaal) zijn het resultaat van een CFA in Mplus. Deze analyse werd dus gedaan zonder de stelling 'er is niets speciaals aan mijn leven', die te onbetrouwbaar is om toe te voegen. De tweede-ordefactor zingeving is gemaakt door factorscores van de CFA in Mplus weg te laten schrijven en is geschaald naar een zevenpuntsschaal.

Vergelijkbaar?

Zijn de resultaten voor zingeving vergelijkbaar tussen traditioneel- en spiritueel-gelovigen en niet-gelovigen? Of meten de zingevingsvragen wellicht iets anders afhankelijk of de vragen worden ingevuld door een (spiritueel- of traditioneel-)gelovige of niet-gelovige? Om dit te achterhalen hebben we een SEM-multipole groeuanalyse uitgevoerd op alle veertien zingevingstellingen waarbij gebruik is gemaakt van de alignment procedure in Mplus. Zes van de veertien intercepten bleken niet-invariant en dus potentieel tussen deze twee groepen moeilijk vergelijkbaar te zijn, meer dan de twee niet-invariante stellingen bij het vooronderzoek. Dit wordt echter waarschijnlijk grotendeels veroorzaakt door de vier keer grotere steekproef in het LISS-panel waardoor eerder significante verschillen worden gevonden.

Wegen?

Er is voor gekozen in deze publicatie ongewogen data te publiceren. Waarom? Allereerst is de ongewogen data volgens LISS dermate representatief dat wegen niet nodig is. Uit onze robuustheidsanalyses blijkt dat dit inderdaad het geval is (zie bijlage E). Ten tweede willen we de huidige gegevens vergelijken met eerdere (LISS-)metingen en die zijn (soms ook) ongewogen. Ten derde vermelden we expliciet dat door niet te wegen de resultaten niet een-op-een te vertalen zijn naar de Nederlandse bevolking, maar dat de resultaten, vanwege de goede kwaliteit van de ongewogen data, hiervan naar verwachting maar weinig zullen afwijken.

Kwalitatieve analyses

Zoals vermeld hebben we voorafgaand aan ons kwantitatief onderzoek zingeving eerst kwalitatief in kaart gebracht door middel van twintig diepte-interviews met respondenten. Op basis hiervan is vervolgens de eerste versie van de vragenlijst samengesteld. Een onderwerp dat zo complex, veelzijdig en persoonlijk is als 'zingeving' kan daarnaast vanzelfsprekend niet uitsluitend met gesloten enquêtevragen goed onderzocht worden. We zijn daarom bij een aantal bijeenkomsten van spirituele en atheïstische organisaties geweest om zo *feel for the game* (Noble en Watkins 2003) te krijgen en betere vragen te kunnen stellen. Om de resultaten van het kwantitatieve deel van ons onderzoek goed te kunnen duiden en bijvoorbeeld ook iets te kunnen zeggen over het belang van de levensloop voor zin- en betekenisgeving is kwalitatief onderzoek onder respondenten onontbeerlijk. We hebben daarom met twintig respondenten gesproken (het interviewscript hiervoor staat in bijlage F). Daarnaast is met tien vertegenwoordigers van atheïstische en spirituele organisaties² gemiddeld ongeveer een uur gesproken, om zo het levensbeschouwelijk landschap waarin hedendaagse spirituelen, agnosten en atheïsten zich in Nederland bewegen in kaart te kunnen brengen. De topiclijsten die hiervoor gebruikt zijn staan in bijlage G en H. De gesprekken zijn opgenomen en getranscribeerd en vervolgens door Dorieke Molenaar gecodeerd en geanalyseerd. De beweringen in hoofdstuk 5 zijn geanalyseerd met behulp van Atlas.ti.

² Binnen het atheïstische en seculiere spectrum werden professionals van de volgende verenigingen, initiatieven en partijen geïnterviewd, namelijk: Catherine de Jong (Vereniging tegen de Kwakzalverij), Dik Kruithof (De Vrije Gedachte), Jan Willem Nienhuys (Stichting Skepsis), John Tsoutsanis en Lex Sip (Verlichtingsborrel Den Haag), Max Waterman en Hans de Vries (Atheïstisch Seculiere Partij) en Thomasz Radecki (Atheïstisch Verbond). Op het spirituele spectrum zijn geïnterviewd: Ira Nagel (Namaste Café), Karina Delfos (Yoga Lifestyle), Marcus Zeven Jansen (Stap na Stap) en Marie Lisette Derks (Brahma Kumaris).

Bijlage B De multidimensionale existentiële zingevingsschaal

Lees alstublieft de volgende vragen zorgvuldig en geef aan in hoeverre u het ermee eens of oneens bent.

- 1 Mijn leven hangt op een begrijpelijke manier samen voor me.
- 2 Er is niets speciaals aan mijn bestaan^a.
- 3 Ik heb doelen in mijn leven die ik probeer te bereiken.
- 4 Zelfs over duizend jaar zal het nog steeds uitmaken of ik bestond of niet.
- 5 Ik heb levensdoelen die mijn leven zin geven (met levensdoel bedoelen we een hoger doel dat je leven richting geeft).
- 6 Ik heb levensdoelen waar ik dingen voor laat.
- 7 Ik weet waar mijn leven over gaat.
- 8 Ik kan de dingen die gebeuren in mijn leven een plek geven.
- 9 Ik heb doelen in het leven die erg belangrijk voor me zijn.
- 10 Ik begrijp mijn leven.
- 11 Dat ik ooit heb bestaan doet er toe ook als ik bedenk hoe groot het universum.
- 12 De richting in mijn leven motiveert me.
- 13 Ik ben er zeker van dat mijn leven van belang is.
- 14 Als ik mijn leven als geheel bekijk, dan klopt het wel.
- 15 Zelfs als ik me bedenk hoe groot het universum is doet mijn leven ertoe.

a Omgekeerde score.

Antwoorden worden gegeven op een zevenpuntsschaal ('sterk mee oneens', 'mee oneens', 'enigszins mee oneens', 'neutraal', 'enigszins mee eens', 'mee eens', 'sterk mee eens').

Coherentie = 1, 7, 8, 10, 14.

Levensdoel = 3, 5, 6, 9, 12.

Betekenis = 2, 4, 11, 13, 15.

Bijlage C Topiclijst

Welkom & Introductie (2 min)

- Uitleg doel onderzoek: je bent hier uitgenodigd omdat we graag met jou van gedachte willen wisselen over wat je bezig houdt en zin geeft in het leven. Dat gaat zowel in op jouw privéleven als jouw werkleven. Het is daarmee een open gesprek met een brede insteek.
- Benadrukken: Onafhankelijkheid onderzoeker. Er is geen goed of fout, we zullen ook zeker niet oordelen! We zijn heel nieuwsgierig naar jouw leven: jouw verhaal, jouw mening, beleving, gevoel, ervaring. Deelname aan het onderzoek is anoniem. We noemen geen namen in onze verslaglegging: het gaat om wat er gezegd wordt en niet wie dat precies heeft gezegd.
- Uitleg: Opname (microfoon camera), meekijkers.
- Aan einde interview: Vragen vanuit meekijkruimte.

Referentiekader (5 min)

- Voordat we beginnen zou ik het leuk vinden om iets meer over jou te weten. Kan je kort wat over jezelf vertellen?
- Wie ben je, waar kom je vandaan?
- Wat is je gezinssituatie?
- Wat doe je in het dagelijks leven?
- Werk je? Wat doe je voor werk?
- Wat doe je in je vrije tijd? OF: Heb je hobby's?

Concept zingeving (10 min)

- Wat maakt dat jij 's ochtends je bed uitkomt?
- Is dat zingeving? Heeft dat iets te maken met zingeving?
- Sta je wel een stil bij het leven? Denk je na over het leven?
- Als ik het woord 'zingeving' benoem, waar denk je dan aan bij dat woord?
- Welke associaties heb je bij het woord zingeving?
- Zijn er andere woorden (synoniemen) voor zingeving?
- Wat betekent zingeving voor jou?

Persoonlijke zingeving en eindwaarden (30 min)

- Ik heb hier een wit vel voor ons liggen en ik zou daar graag samen met jou een mindmap op maken. In het midden staat het woord zingeving, waar het net over hebben gehad.
- Wat geeft jou zin in het leven?
- Welke aspecten/ onderdelen van jouw leven geven jou zin?
[per aspect: bijvoorbeeld werk, hobby, gezinssituatie, levensovertuiging/ religie, levensstijl, familie/ vriendschap, vrijwilligerswerk etc.]
- Op welk momenten is aspect X er? (achterhalen van concrete of abstracte kenmerken)
- Wat betekent aspect X voor jou?
- Hoe uit aspect X zich?

- Hoe vaak is aspect X er?

Afsluitende vragen (5 min)

Indien nog niet spontaan genoemd: Terugkijkend op de mindmap, zie jij een bepaalde rode draad in de dingen die jouw leven zin geven (overkoepelend hoger doel)? We hebben nu verschillende zaken met elkaar besproken en ik wil even stilstaan bij deze begrippen (we richten ons op de eindwaarden). We noemen ze even de belangrijke waardes in jouw leven. Is er eentje belangrijker dan de anderen? Zijn we nog iets vergeten als het gaat om zingeving in het leven?

Bijlage D SEM-analyses

Tabel D.1 SEM-analyses, 2020

Depvars observed	fitted	Variance predicted	residual	gestand. factor-lading			Latente Variabele	Item label
				R-squared	mc	mc2		
v3a1_2	0,964	0,506	0,458	0,525	0,725	0,525	ErtoeDoen	Ik doe ertoe voor de mensen om me heen om wie ik geef.
v3a1_1	3,182	0,194	2,988	0,061	0,247	0,061	ErtoeDoen	Mijn leven is ook de moeite waard zonder mensen om me heen om wie ik geef. Het geeft me voldoening als ik kan zorgen voor de mensen om me heen om wie ik geef.
v3a1_3	0,944	0,347	0,597	0,367	0,606	0,367	ErtoeDoen	geef.
v3a1_4	1,285	0,480	0,805	0,373	0,611	0,373	ErtoeDoen	Het hebben van mensen om me heen om wie ik geef, is van invloed op hoe zinvol ik.
v3a1_5	1,491	0,876	0,615	0,587	0,766	0,587	BeterVersie	Mijzelf ontwikkelen is belangrijk om mijn leven zin te geven.
v3a1_6	2,086	0,590	1,496	0,283	0,532	0,283	BeterVersie	Ik leef om mijzelf beter te leren kennen.
v3a1_7	1,990	0,558	1,432	0,280	0,529	0,280	BeterVersie	Ik zie het als een plicht voor mijzelf om een beter mens te worden. Mijzelf ontwikkelen is geen levensdoel voor mij (met levensdoel bedoelen we een
v3a1_8	2,888	0,847	2,041	0,293	0,542	0,293	BeterVersie	hoger doel dat je leven richting geeft)
v3a1_9	2,003	0,367	1,636	0,183	0,428	0,183	Lichamelijkheid	Mijn leven heeft zin zolang ik het zelf kan vormgeven.
v3a1_10	1,574	0,137	1,437	0,087	0,295	0,087	Lichamelijkheid	Leuke dingen doen voegt niet zo veel toe aan mijn leven
v3a1_11	2,554	0,006	2,549	0,002	0,047	0,002	Lichamelijkheid	Mijn leven verliest aan betekenis als ik een zintuig zou kwijtraken.
v3a1_12	1,123	0,518	0,605	0,462	0,679	0,462	Lichamelijkheid	Mijn daden geven zin aan mijn leven.
v3a1_13	1,261	0,545	0,716	0,432	0,657	0,432	GeborgErken	Samenwerken met anderen geeft zin aan mijn leven.
v3a1_14	2,673	0,461	2,212	0,173	0,415	0,173	GeborgErken	Ik heb geen andere mensen nodig om zin aan mijn leven te geven.
v3a1_15	2,220	0,541	1,679	0,244	0,494	0,244	GeborgErken	Ik leef om ervaringen door te kunnen geven aan volgende generaties.
v3a1_16	3,429	0,059	3,370	0,017	0,131	0,017	GeborgErken	Als ik alleen zou zijn is mijn leven zinloos.
v3a1_18	2,767	0,584	2,183	0,211	0,459	0,211	Mattering	Zelfs over duizend jaar zal het nog steeds uitmaken of ik bestond of niet.
v3a1_17	2,924	1,062	1,862	0,363	0,603	0,363	Mattering	Er is niets speciaals aan mijn bestaan.
v3a1_19	3,209	1,274	1,935	0,397	0,630	0,397	Mattering	Dat ik ooit heb bestaan doet er toe ook als ik bedenk hoe groot het universum is.
v3a1_20	2,057	1,447	0,610	0,703	0,839	0,703	Mattering	Ik ben er zeker van dat mijn leven van belang is.
v3a1_21	1,486	0,669	0,817	0,450	0,671	0,450	Comprehension	Mijn leven hangt op een begrijpelijke manier samen voor me.
v3a1_22	1,590	0,757	0,833	0,476	0,690	0,476	Comprehension	Ik weet waar mijn leven over gaat.
v3a1_23	1,190	0,493	0,697	0,415	0,644	0,415	Comprehension	Ik kan de dingen die gebeuren in mijn leven een plek geven.
v3a1_24p2	2,029	1,188	0,841	0,586	0,765	0,586	Comprehension	Ik begrijp mijn leven.
v3a1_25	1,547	0,677	0,870	0,438	0,662	0,438	Comprehension	Als ik mijn leven als geheel bekijk, dan klopt het wel.
v3a1_26	1,335	0,623	0,712	0,466	0,683	0,466	Purpose	Ik heb doelen in mijn leven die ik probeer te bereiken.
v3a1_27	2,063	1,172	0,891	0,568	0,754	0,568	Purpose	Ik heb levensdoelen die mijn leven zin geven (met levensdoel bedoelen we een

v3a1_28	2,435	0,938	1,497	0,385	0,621	0,385	Purpose	hoger doel dat je leven richting geeft)
v3a1_29p2	1,791	0,908	0,883	0,507	0,712	0,507	Purpose	Ik heb levensdoelen waar ik dingen voor laat (met levensdoel bedoelen we een hoger doel dat je leven richting geeft)
v3a1_30	1,454	0,658	0,796	0,453	0,673	0,453	Purpose	Ik heb doelen in het leven die erg belangrijk voor me zijn.
v1	0,592	0,532	0,059	0,900	0,949	0,900	FysGezond	De richting in mijn leven motiveert me.
v2	0,442	0,398	0,044	0,900	0,949	0,900	Genieten	Hoe is over het algemeen uw gezondheidstoestand?
v4_3	1,080	0,791	0,289	0,732	0,856	0,732	Balans	Welke omschrijving past het beste bij u als het gaat om plezier maken en genieten?
v4_1	0,825	0,306	0,520	0,370	0,609	0,370	Balans	Voelde u zich kalm en rustig?
v4_2	0,941	0,619	0,322	0,658	0,811	0,658	Depressie	Voelde u zich erg zenuwachtig?
v4_4	1,028	0,781	0,247	0,760	0,872	0,760	Depressie	Zat u zo erg in de put dat niets u kon opvrolijken?
v4_5	1,176	1,058	0,118	0,900	0,949	0,900	Geluk	Voelde u zich neerslachtig en somber?
v5_1	2,766	2,171	0,595	0,785	0,886	0,785	EmoEenzaam	Voelde u zich gelukkig?
v5_5	2,849	1,317	1,533	0,462	0,680	0,462	EmoEenzaam	Ik ervaar een leegte om me heen.
v5_6	2,347	1,381	0,965	0,589	0,767	0,589	EmoEenzaam	Ik mis mensen om me heen.
v5_2	1,522	1,038	0,484	0,682	0,826	0,682	SocEenzaam	Vaak voel ik me in de steek gelaten.
v5_3	2,130	1,335	0,795	0,627	0,792	0,627	SocEenzaam	Er zijn genoeg mensen op wie ik in geval van narigheid kan terugvallen.
v5_4	1,691	1,162	0,529	0,687	0,829	0,687	SocEenzaam	Ik heb veel mensen op wie ik volledig kan vertrouwen.
								Er zijn voldoende mensen met wie ik me nauw verbonden voel.

Bron: SCP (GeZ'zo)

Bijlage E Steekproefkenmerken

Tabel E.1 geeft een overzicht van drie belangrijke algemene kenmerken van de gebruikte steekproef en relateert de steekproef aan de populatiekenmerken (dat wil zeggen Nederland als geheel). De tabel laat zien dat de steekproef representatief is voor Nederland. Vrouwen, ouderen en hogeropgeleiden zijn wel enigszins oververtegenwoordigd. We hebben op basis van deze drie kenmerken een weegfactor laten maken. Dit zorgt ervoor dat de steekproef de samenstelling van de Nederlandse bevolking beter weerspiegelt. De weegvariabele is zo geconstrueerd dat hij controleert voor geslacht, leeftijd en opleidingsniveau. De post stratificatie is gebaseerd op leeftijd*geslacht*opleidingsniveau, waarbij de referentiecijfers zijn ontleend aan CBS-statline. We hebben het verschil tussen de gewogen en ongewogen resultaten naar geslacht, leeftijd en opleiding voor de voor ons belangrijke afhankelijke variabelen (waaronder geluk, de stellingen over zingeving en geloof) bekeken en er zijn niet of nauwelijks relevante verschillen waarneembaar. Dat wil zeggen, op bijvoorbeeld een schaal van 1 tot en met 7 is het verschil in gemiddelde tussen de gewogen en ongewogen resultaten naar geslacht, leeftijd of opleiding vrijwel altijd 0 (tot op één cijfer achter de komma) soms 0,1 en hoogstens 0,2 en in percentages uitgedrukt is het verschil hoogstens 2 procentpunten.

Tabel E.1

Kenmerken steekproef, 2020 (in aantallen en procenten)

	N	% totaal	Nederland als geheel
totaal	4245	100	100
man	1996	47	50
vrouw	2249	53	50
leeftijd < 25 jaar	324	7,6	13,4
leeftijd 25-34 jaar	453	10,7	15,2
leeftijd 35-44 jaar	506	11,9	14,5
leeftijd 45-54 jaar	659	15,5	17,8
leeftijd 55-64 jaar	847	20	16,1
leeftijd ≥ 65 jaar	1456	34,3	22,9
laag opleidingsniveau	1180	27,8	30,9
middelbaar opleidingsniveau	1474	34,8	38,2
hoog opleidingsniveau	1583	37,4	29,4

Bron: SCP (GeZ'20)

Bijlage F Topiclijst interviews respondenten

Zou u iets over uzelf willen vertellen? Waar komt u vandaan, wat doet u in uw dagelijks leven?

Wat is zingeving?

Hoe zou u het begrip 'zingeving' [of 'betekenisgeving', 'wereldbeeld' als dit begrip te religieus geladen is] omschrijven? Welke associaties roept het begrip bij u op? Is het voor u wel of niet iets anders dan 'betekenisgeving'?

Wat maakt iets voor u zinvol of juist niet? Beschouwt u uw eigen leven als zinvol? Waarom wel of niet? En indien u uw leven als zinvol beschouwt, wat maakt het zinvol?

Levensloop en kantelmomenten

Is er een periode of moment in uw leven dat u als erg zinvol of juist als erg zinloos heeft ervaren? Wat was dit moment of deze periode? En waarom was dit erg zinvol of zinloos?

Bent u tijdens uw leven anders gaan denken over zingeving? Zo ja, wanneer en waarom? Was er sprake van een duidelijk kantelmoment of verliep dit (denk)proces geleidelijk?

En als uw leven ruw onderbroken wordt, u raakt bijvoorbeeld ontslagen, hoe ziet uw leven er dan uit? Geeft u er een zin en betekenis aan? Of niet? En zo ja, hoe?

Zingeving: individu of samenleving?

Zijn er wellicht personen die van grote invloed zijn geweest in uw denken over zingeving? En hoe zit dit met boeken, krantenartikelen, blogs, websites en social media?

Is zingeving vooral iets dat ieder voor zichzelf moet vinden (m.a.w. is het iets individueels) of speelt de samenleving waarin men leeft daarin ook een rol? Waarom vindt u dat? Zijn er voor u

gezaghebbende personen of instanties buiten u om die kunnen dienen als bronnen voor zingeving?

Is het denkt u vandaag de dag moeilijker of eenvoudiger om een zinvol leven te leiden in vergelijking met bijvoorbeeld 100 jaar geleden? Of maakt dit verder niet uit? En als het moeilijker of eenvoudiger is, kunt u dit toelichten?

Cultuurchristendom

Wat voor betekenis hebben de traditionele monotheïstische religies (christendom, jodendom, islam) voor u? Hoe kijkt u aan tegen mensen die zelf niet gelovig zijn maar desalniettemin van mening zijn dat bijvoorbeeld het christendom van (grote) waarde is voor onze samenleving [cultuurchristendom]? En wat vindt u van spirituelen [voor atheïsten] / atheïsten [voor spirituelen]?

Split voor atheïsten

Hoe kijkt u aan tegen de positie van niet-gelovigen in onze samenleving?

Wat vindt u van de bewering dat atheïsme een vorm van nihilisme is dat de sociale orde bedreigt? Of anderszijds, het beeld dat atheïsten juist heel rationeel en wetenschappelijk denken?

Split voor spirituelen

Hoe kijkt u aan tegen de positie van spiritueel-gelovigen in onze samenleving?

Wat vindt u van de bewering dat spiritualiteit ‘zweverig’, ‘modieus’ en te ‘vrijblijvend’ zou zijn?

Afsluiting

[Controleren of de drie dimensies van zingeving zijn langsgekomen in het gesprek.]

[Nadere toelichting vragen, eventueel, bij open antwoorden die zijn gegeven in de enquête.]

[Open afsluitende vraag: is er nog iets dat u zelf ter sprake wil brengen?]

Bijlage G Topiclijst spirituele organisaties

- Kunt u kort de geschiedenis van uw organisatie omschrijven? Wanneer is uw organisatie opgericht? Waarom? Welke ontwikkelingen heeft het doorgemaakt? Wat is het doel van uw organisatie?
- Welke activiteiten organiseert uw organisatie? Wat gaat goed? Wat verloopt (eventueel) wat stroever en waarom?
- Hoeveel mensen zijn er vandaag de dag lid van uw organisatie? Kunt u uw leden kort omschrijven? Waarom worden mensen lid van uw organisatie? Hoe actief zijn uw leden?
- Wat denkt u is datgene wat uw leden 'drijft'? Wat geeft hen zin aan het leven? Wat biedt uw organisatie hen? Waarom worden mensen lid?
- Werkt u samen met andere organisaties? Welke organisaties zijn dit? Waarom werkt u met hen samen en hoe verloopt die samenwerking?
- Heeft u weleens contact met de overheid? Zo ja, waarover? Zo nee, waarom niet?
- Hoe omschrijft uw organisatie het begrip religie? En het begrip seculier of niet-gelovig? Hoe verhoudt dit zich tot het begrip spiritualiteit?
- Werkt u wellicht ook samen met religieuze (of seculiere) organisaties? Hoe verloopt die samenwerking?
- Krijgt u weleens reacties van niet-leden? Kunt u eventuele kritiek van buiten op uw organisatie omschrijven? Bijvoorbeeld dat het allemaal maar modieus geneuzel zou zijn bijvoorbeeld?
- Hoe kijkt uw organisatie aan tegen de positie van spiritueel-gelovigen in onze samenleving?
- Wat zijn de verschillen met een kerk? En met seculiere organisaties? En zijn er ook overeenkomsten?
- Zijn er onderwerpen, problemen of aandachtspunten waaraan we in ons rapport volgens u zeker aandacht moeten besteden?
- Tot slot, zijn er nog andere vergelijkbare organisaties die u ons kan aanraden om ook mee te nemen in ons onderzoek?

Bijlage H Topiclijst seculiere organisaties

- Kunt u kort de geschiedenis van uw organisatie omschrijven? Wanneer is uw organisatie opgericht? Waarom? Welke ontwikkelingen heeft het doorgemaakt? Wat is het doel van uw organisatie?
- Welke activiteiten organiseert uw organisatie? Wat gaat goed? Wat verloopt (eventueel) wat stroever en waarom?
- Hoeveel mensen zijn er vandaag de dag lid van uw organisatie? Kunt u uw leden kort omschrijven? Waarom worden mensen lid van uw organisatie? Hoe actief zijn uw leden?
- Wat denkt u is datgene wat uw leden 'drijft'? Wat geeft hen zin aan het leven? Wat biedt uw organisatie hen? Waarom worden mensen lid?
- Werkt u samen met andere organisaties? Welke organisaties zijn dit? Waarom werkt u met hen samen en hoe verloopt die samenwerking?
- Heeft u weleens contact met de overheid? Zo ja, waarover? Zo nee, waarom niet?
- Hoe omschrijft uw organisatie het begrip religie? En het begrip seculier of niet-gelovig?
- Werkt u wellicht ook samen met religieuze (of spirituele) organisaties? Hoe verloopt die samenwerking?
- Krijgt u weleens reacties van niet-leden? Kunt u eventuele kritiek van buiten op uw organisatie omschrijven?
- Hoe kijkt uw organisatie aan tegen de positie van niet-gelovigen in onze samenleving?
- Wat zijn de verschillen met een kerk? En met spirituele organisaties? En zijn er ook overeenkomsten?
- Zijn er onderwerpen, problemen of aandachtspunten waaraan we in ons rapport volgens u zeker aandacht moeten besteden?
- Tot slot, zijn er nog andere vergelijkbare organisaties die u ons kan aanraden om ook mee te nemen in ons onderzoek?

Bijlage I Bijlagen tabellen hoofdstuk 3

Tabel I.1

Geloof in de waarheid/aanspraken van 22 paraculturele onderwerpen/bezigheden, 1994 en 2006 (in procenten en gemiddelden)

	1994				2006			
	ja, zeker	ja, misschien	nee	onbekend	ja, zeker	ja, misschien	nee	onbekend
homeopathie	43	29	20	8	42	28	26	3
yogaleer	27	26	32	16	32	21	39	9
telepathie	22	28	40	10	23	28	47	1
bioritme	11	15	30	43	17	18	46	19
spiritisme	8	10	60	22	14	20	61	5
reïncarnatie	12	15	61	12	13	18	66	3
parapsychologie	13	15	35	37	13	18	49	20
astrologie	11	18	63	8	11	19	68	1
zen	4	5	41	50	11	13	50	26
antroposofie	6	11	32	51	10	13	44	32
ufo's	11	19	59	11	8	16	75	2
geneeskraft edelstenen	7	13	65	15	8	16	74	2
handlijnkunde	6	14	67	13	8	14	76	2
psychometrie	5	10	72	14	6	12	80	2
pendelen	4	6	42	48	5	8	72	16
tarot	4	4	42	51	4	8	77	10
witte magie	3	4	46	47	4	6	79	11
zwarte magie	4	5	62	29	3	7	83	6
<hr/>								
gemiddeld aantal van de bovenstaande 18 onderwerpen	2,0	4,4	8,7	4,8	2,3	5,2	11,1	1,7
geloofd zeker in > 3 thema's	19				23			
geloofd misschien in > 3 thema's		29				35		
verwerpt > 14 thema's			19				37	
onbekend met > 5 thema's				42				11
<hr/>								
gemiddelde score op paranormalschaal (0 ↔ 18) ^a	4,4				5,1			
standaarddeviatie	4,0				4,4			
Cronbach's alpha	0,90				0,87			
<hr/>								
boeddhisme	6	9	66	18
macrobiotiek	5	11	31	53
new age-beweging	3	5	39	53
holisme	4	3	25	68
Gestaltpsychologie	5	6	27	61

a Dat wil zeggen, gelooft erin 'ja, zeker' + 'ja, misschien'.

Bron: SCP (CV'94 en '06)

Tabel I.2

Geloof in vier paranormale onderwerpen, 1998 (in procenten)

	absoluut waar	waar- schijnlijk waar	waar- schijnlijk niet waar	absoluut niet waar	
een mascotte, geluksmunt of religieuze medaille brengt soms echt geluk	3	17	27	53	100
sommige waarzeggers kunnen echt de waarheid voorspellen	4	24	25	47	100
sommige gebedsgenezers hebben van God het vermogen gekregen om de mensen echt beter te maken	5	23	26	46	100
iemand's sterrenbeeld kan zijn levensloop bepalen	3	20	29	48	100

Bron: SCP (CV'98)

Tabel I.3

Paranormale activiteiten in 2009 (in procenten)

	nee	ja, soms	ja, vaak	
raadplegen van uw horoscoop	70	27	2	100
bezoeken van een waarzegger	98	2	0	100
bezoeken van een medium	95	5	0	100
raadplegen van tarotkaarten	95	4	1	100
raadplegen van de I Tjing	98	2	0	100
uitlegging van dromen	80	19	1	100
bezoek aan een paranormale beurs	95	5	0	100

Bron: CentERdata (LISS'09)

Tabel I.4

PCA met vrije oplossing op de acht schalen met kernopvattingen uit de hedendaagse spiritualiteit, 2020 (in factorscores)

	spiritualiteit
holisme	0,87
werken aan spirituele zelfontwikkeling	0,85
eigen innerlijk als leidraad en kennisbron	0,82
spiritueel eclecticisme	0,80
zoekspiritualiteit	0,73
natuurverbondenheid	0,72
mysticisme	0,69
geloof in het paranormale	0,55
verklaarde variantie (%)	57

Bron: CentERdata (LISS'20)

Tabel I.5

Pearson r-correlaties tussen de acht schalen, 2020 (alle verbanden, $p < 0,001$)

	holisme	innerlijk	eclecti	zoek	natuur	mystic	paran
spirituele zelfontwikkeling	0,71	0,58	0,62	0,59	0,53	0,51	0,40
holisme		0,67	0,65	0,54	0,56	0,55	0,47
eigen innerlijk leidraad/kennisbron			0,61	0,51	0,55	0,49	0,36
spiritueel eclecticisme				0,64	0,45	0,35	0,32
zoekspiritualiteit					0,42	0,29	0,20
natuurverbondenheid						0,55	0,26
mysticisme							0,39

Bron: CentERdata (LISS'20)

Tabel I.6

Worden wie je bent 1: werken aan spirituele zelfontwikkeling, 2009 en 2020 (in procenten, gemiddelde schaalscore en schaalkenmerken)

items m.b.t. 'werken aan spirituele zelfontwikkeling' ^a	2009		2020		Factorlading LISS'20
	(helemaal) niet belangrijk	(heel) belangrijk	(helemaal) niet belangrijk	(heel) belangrijk	
<i>In hoeverre vind je het belangrijk om...</i>					
je verborgen talenten te ontdekken en te ontwikkelen?	13	64	16	60	.77
te streven naar een balans tussen lichaam en geest?	19	59	21	56	.85
ernaar te streven om intuïtiever en gevoeliger te worden?	29	39	33	37	.88
te werken aan het verruimen van je bewustzijn?	30	42	37	36	.89
te streven naar de ontwikkeling van je hogere of diepere Zelf?	39	34	43	27	.86
te proberen om je goddelijke oorsprong terug te vinden?	64	15	70	11	.68
Cronbach's alpha	.90		.90		
gemiddelde score op schaal (6 ↔ 30)	18,0		17,2		
standaarddeviatie	5,8		5,8		
	laagste schaalcategorie	hoogste schaalcategorie	laagste schaalcategorie	hoogste schaalcategorie	
	15	23	17	18	

a Alle items: 1: helemaal oneens ↔ 5: helemaal eens.

Bron: CentERdata (LISS'09 en '20)

Tabel I.7

Worden wie je bent 2: eigen innerlijk als leidraad en kennisbron, 2009 en 2020 (in procenten, gemiddelde schaalscore en schaalkenmerken)

items m.b.t. 'eigen innerlijk als leidraad en kennisbron' ^a	2009		2020		factorlading LISS'20
	(helemaal) oneens	(helemaal) eens	(helemaal) oneens	(helemaal) eens	
het is belangrijk te streven naar zelfkennis	4	81	5	79	.64
je moet vertrouwen op je innerlijke stem	12	67	11	66	.80
ieder van ons heeft een unieke rol op deze aarde te vervullen	18	56	25	45	.65
alle antwoorden zijn in jezelf te vinden	32	34	30	39	.76
persoonlijk inzicht, gebaseerd op innerlijke ervaring, is het enige waar je naar moet luisteren	33	28	31	33	.70
zelfkennis is kennis van God/het goddelijke	53	19	60	15	.56
Cronbach's alpha	.76		.77		
gemiddelde score op schaal (4 ↔ 20)	13,4		13,5		
standaarddeviatie	2,8		3,0		
	laagste schaalcategorie	hoogste schaalcategorie	laagste schaalcategorie	hoogste schaalcategorie	
	15	18	17	18	

a Alle items: 1: helemaal oneens ↔ 5: helemaal eens.

Bron: CentERdata (LISS'09 en '20)

Tabel I.8

Alles hangt met alles samen: holisme als levensovertuiging, 2009 en 2020 (in procenten, gemiddelde schaalscore en schaalkenmerken)

	2009		2020		factorlading LISS'20
	(helemaal) oneens	(helemaal) eens	(helemaal) oneens	(helemaal) eens	
items m.b.t. 'holisme als levensovertuiging' ^a					
alles is energie	22	49	25	47	.86
alles is verbonden met alles	21	51	26	45	.90
er is een kracht of levensenergie die ons allen verbindt	26	46	35	37	.91
we zijn allemaal deel van een groter bewustzijn	29	44	37	35	.91
Cronbach's alpha	.90		.92		
gemiddelde score op schaal (4 ↔ 20)	12,9		12,0		
standaarddeviatie	4,2		4,5		
	laagste schaalcategorie	hoogste schaalcategorie	laagste schaalcategorie	hoogste schaalcategorie	
	17	30	24	25	

a Alle items: 1: helemaal oneens ↔ 5: helemaal eens.

Bron: CentERdata (LISS'09 en '20)

Tabel I.9

Mysticisme, 2009 en 2020 (in procenten, gemiddelde schaalscore en schaalkenmerken)

items m.b.t. 'mysticisme' ^a	2009		2020		factorlading LISS'20
	nee	ja, soms/vaak	nee	ja, soms/vaak	
Geef aan welke van de onderstaande ervaringen u zelf hebt meegemaakt...					
een samenloop van gebeurtenissen in mijn leven waarvan ik het gevoel had: dit kan geen toeval zijn	37	55	39	53	.72
een gevoel van verbondenheid met God/het goddelijke/een hogere macht	57	35	63	28	.82
een ervaring dat ik hulp ontving in antwoord op mijn gebed	58	33	63	28	.81
een ervaring waarbij de aard van de werkelijkheid voor mij duidelijk werd	55	30	59	28	.83
een ervaring waarbij alles volmaakt leek	62	27	62	27	.71
een ervaring waarbij alle dingen deel leken van een groter geheel	59	26	62	26	.83
een ervaring van de aanwezigheid van God/het goddelijke/een hogere macht	62	29	65	25	.83
een gevoel van verbondenheid met een universele kracht	65	23	65	24	.77
een ervaring waarbij ik leek op te gaan in een kracht of macht groter dan mijzelf	73	16	72	17	.79
Cronbach's alpha	.90		.92		
gemiddelde score op schaal (9 ↔ 27)	12,3		12,0		
standaarddeviatie	3,8		4,0		
	laagste schaal categorie	hoogste schaal categorie	laagste schaal categorie	hoogste schaal categorie	
	32	18	37	17	

a Alle items: 1: helemaal oneens ↔ 5: helemaal eens.

Bron: CentERdata (LISS'09 en '20)

Tabel I.10

Natuurverbondenheid en zinvolheid, 2009 en 2020 (in procenten, gemiddelde schaalscore en schaalkenmerken)

items m.b.t. 'natuurverbondenheid en zinvolheid' ^a	2009		2020		factorlading LISS'20
	nee	ja, soms/vaak	nee	ja, soms/vaak	
ik ervaar mijn leven als waardevol	3	93	6	89	.57
ik voel mij verbonden met andere mensen, ook als ze heel anders zijn dan ik	10	84	12	82	.67
mijn leven heeft een doel	6	84	11	78	.62
ik voel een sterke verbondenheid met de natuur	23	71	20	74	.76
ik ervaar verbondenheid met alle leven om mij heen	20	71	22	69	.78
ik ervaar een innerlijke kracht	34	54	33	56	.65
in de natuur kom ik in contact met diepere lagen in mijzelf	53	34	45	44	.76
in de natuur heb ik de meest intense ervaringen	52	37	46	43	.72
Cronbach's alpha	.84		.87		
gemiddelde score op schaal (3 ↔ 9)	5,0		5,2		
standaarddeviatie	1,8		2,0		
	laagste schaalcategorie	hoogste schaalcategorie	laagste schaalcategorie	hoogste schaalcategorie	
	22	15	24	19	

a Alle items: 1: helemaal oneens ↔ 5: helemaal eens.

Bron: CentERdata (LISS'09 en '20)

Tabel I.11

Multipele verwantschap met levensbeschouwelijke stromingen naar spiritualiteitstype, 2020 (in procenten en gemiddeldes; alle verschillen significant met $p < 0,001$)

	redelijk of sterk verwant met:									gem. aantal (0 ↔ 7)
	christendom	islam	hindoeïsme	boeddhisme	jodendom	humanisme	andere stroming	met twee of meer	met drie of meer	
<i>ongeacht of religieus: spiritueel ingesteld</i>										
nee, zeker niet	32	2	1	1	5	9	5	10	2	.5
denkt het niet	45	4	1	2	7	17	6	17	4	.8
denkt het wel	46	3	2	10	9	22	8	26	8	1.0
ja, zeker wel	50	6	10	26	11	28	19	41	20	1.5
niet religieus, niet spiritueel (56)	21	1	1	1	2	14	5	7	2	.4
niet religieus, wel spiritueel (14)	22	2	4	15	3	27	5	21	8	.8
wel religieus, niet spiritueel (19)	85	8	2	2	19	9	8	32	8	1.4
zowel religieus als spiritueel (12)	77	7	6	15	17	21	14	42	15	1.6
kerklid (28)	85	6	3	6	20	12	13	36	10	1.4
ongebonden gelovige (9)	60	12	4	11	7	18	12	25	11	1.3
ongebonden spiritueel (12)	20	1	4	15	3	27	8	20	7	.8
seculier (51)	17	1	1	1	1	14	2	5	1	.4
geen kerklid (78)	23	2	2	5	2	16	4	10	3	.5
nominaal RKK (9)	82	1	2	5	5	15	10	25	6	1.2
kerks RKK (3)	95	2	2	6	13	13	15	34	12	1.4
nominaal PKN (4)	87	1	1	2	11	10	10	27	5	1.2
kerks PKN (6)	99	1	1	2	39	8	13	51	12	1.6

zelfinschatting religieus mens

nee, zeker niet	11	1	1	2	1	14	3	6	2	.3
denkt het niet	41	3	2	7	4	19	6	17	5	.8
denkt het wel	78	6	3	8	11	15	11	30	10	1.3
ja, zeker wel	87	11	4	5	30	11	17	46	14	1.6
atheïst	10	0	1	2	1	17	3	6	2	.3
agnost	29	1	1	2	2	15	3	9	2	.5
gelooft niet in God, wel in hogere macht	41	1	3	11	4	21	9	21	8	.9
gelooft soms in God	65	2	2	4	5	10	7	17	4	.9
gelooft in God met twijfels	82	3	3	5	13	12	9	28	8	1.3
gelooft zonder twijfel in God	75	16	5	7	26	10	15	40	12	1.5
allen	40	4	2	5	7	15	7	11	3	.8

Bron: CentERdata (LISS'zo)

Tabel I.12

Twee typologieën naar achtergrondkenmerken, 2020 (in procenten; alle verbanden significant met $p < 0,01$)

	niet religieus, niet spiritueel	wel spiritueel, niet religieus	niet spiritueel, wel religieus	zowel religieus als spiritueel	seculier ^a	ongebonden spiritueel ^b	ongebonden gelovige ^c	kerklid
man	63	9	17	10	57	8	7	28
vrouw	50	17	20	13	45	16	10	29
15-24 jaar	68	13	13	6	62	12	7	18
25-34 jaar	63	16	10	11	60	15	8	18
35-44 jaar	53	22	13	12	49	21	8	23
45-54 jaar	59	16	13	13	53	14	9	24
55-64 jaar	59	13	17	12	52	12	9	26
≥ 65 jaar	50	9	28	12	44	8	9	39
geboortjaar gemiddeld	1966	1969	1958	1964	1967	1969	1964	1960
gehuwd	55	10	23	11	48	9	8	34
gescheiden	50	22	13	15	45	20	12	23
weduwe/weduwenaar	45	10	31	14	41	8	8	43
nooit getrouwd	64	17	9	10	59	16	9	16
zeer sterk stedelijk	54	19	12	15	51	18	11	21
sterk stedelijk	56	14	19	11	50	13	11	26
matig stedelijk	62	10	18	10	55	9	7	29
weinig stedelijk	55	13	21	11	49	12	7	32
niet stedelijk	56	12	21	11	49	12	8	32
verricht betaald werk in loondienst	62	14	13	10	57	13	8	22
vrije beroepsoefenaar/freelancer/zelfstandige	46	25	14	14	42	23	10	25
scholier/student	67	12	12	9	61	11	9	19
verzorgt huishouding	47	13	28	12	42	12	8	38
met pensioen	54	9	26	11	47	8	8	37
(gedeeltelijk) arbeidsongeschikt	51	20	15	14	45	20	12	23

basisonderwijs	60	10	20	10	52	10	10	28
vmbo	55	10	27	9	48	8	10	33
havo/vwo	61	13	14	12	57	13	9	21
mbo	60	12	18	11	53	11	8	28
hbo	51	17	18	14	46	16	8	30
wo	56	19	12	13	51	18	7	24
<hr/>								
allen	56	13	19	12	51	12	9	28
<hr/>								

- a Seculier: geen kerklid en ziet zichzelf noch als gelovig noch als spiritueel.
- b Ongebonden spiritueel: geen kerklid en ziet zich niet als gelovig, maar wel als spiritueel.
- c Ongebonden gelovige: geen lid (meer) van een kerk, maar beschouwt zich wel als gelovig (en eventueel ook spiritueel).

Bron: CentERdata (LISS'20)

Tabel I.13

De affiniteit met kernopvattingen uit de hedendaagse spiritualiteit gerelateerd aan een aantal algemene achtergrondkenmerken, 2020 (gemiddelde scores, percentage dat in de hoogste scorecategorie van een schaal valt en eta's^a)

	schaal: 'werken aan spirituele zelfontwikkeling' (6-30)		schaal: 'holisme als levensovertuiging' (4-20)		schaal: 'eigen innerlijk als leidraad en kennisbron' (6-30)		schaal: 'bricolage / spiritueel eclecticisme' (4-20)	
	gem. score	hoogste scorecategorie ^b	gem. score	hoogste scorecategorie	gem. score	hoogste scorecategori	gem. score	hoogste scorecategorie
man	16,4	15	11,1	19	18,2	13	12,6	18
vrouw	17,9	21	12,8	31	19,6	22	13,4	24
eta	.13***		.19***		.17***		.11***	
15-24 jaar	17,4	19	11,1	14	17,6		12,8	25
25-34 jaar	17,6	18	11,4	20	17,8		13,1	25
35-44 jaar	17,7	23	12,4	30	18,7		13,2	23
45-54 jaar	16,9	18	11,6	26	18,6		12,9	22
55-64 jaar	17,2	19	12,0	28	19,0		12,8	19
≥ 65 jaar	17,0	15	12,4	25	19,8		13,1	21
eta	n.s.		.09***		.17***		n.s.	
gehuwd	16,6	15	11,8	23	18,9	17	12,7	18
gescheiden	18,4	25	13,2	37	20,2	25	13,8	29
weduwe/weduwnaar	17,7	17	13,0	28	20,5	27	13,3	21
nooit getrouwd	17,7	21	11,7	22	18,1	15	13,1	24
eta	.11***		.12***		.17***		.10***	
zeer sterk stedelijk	18,2	24	12,5	30	18,9		13,5	25
sterk stedelijk	17,8	21	12,2	27	18,9		13,1	23
matig stedelijk	16,5	13	11,8	22	19,0		13,0	21
weinig stedelijk	17,1	17	11,9	25	19,0		12,7	18
niet stedelijk	16,6	16	11,7	21	18,8		12,8	20
eta	.11***		.06*		n.s.		.07**	
verricht betaald werk in loondienst	17,0	18	11,7	23	18,4	15	12,9	21

vrije beroepsoefenaar/freelancer/zelfstandige	18,4	26	12,8	32	19,4	22	13,4	26
scholier/student	17,3	19	11,1	14	17,6	13	12,9	25
verzorgt huishouding met pensioen	16,8	16	12,4	30	19,1	17	12,6	13
(gedeeltelijk) arbeidsongeschikt	17,0	15	12,2	24	19,7	22	13,1	21
eta	18,1	26	12,8	35	19,1	16	13,3	26
	.07**		.10***		.16***		n.s.	
basisonderwijs	16,8	17	12,2	26	19,6	29	12,6	21
vmbo	15,8	11	12,0	24	19,5	19	12,5	15
havo/vwo	17,5	21	11,7	23	18,4	14	13,4	27
mbo	16,4	16	11,9	23	19,0	18	12,6	18
hbo	18,3	21	12,5	29	18,9	18	13,4	26
wo	18,8	25	11,7	23	18,0	14	13,5	24
eta	.18***		.07*		.11***		.13***	
allen	17,2	18	12,0	25	18,9	18	13,0	21

a * = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$; *** = $p < 0,001$.

b Na hercodering van de schaal in drie categorieën.

Bron: CentERdata (LISs'20)

Tabel I.13 (vervolg)

De affiniteit met kernopvattingen uit de hedendaagse spiritualiteit gerelateerd aan een aantal algemene achtergrondkenmerken, 2020 (gemiddelde scores, percentage dat in de hoogste scorecategorie van een schaal valt en eta's^a)

	schaal: 'zoek-spiritualiteit' (6-30)		schaal: 'natuurmystiek' (8-24)		schaal: 'mysticisme' (9-27)		schaal: 'raracultuur' (4-12)	
	gem. score	hoogste scorecategorie ^b	gem. score	hoogste scorecategorie	gem. score	hoogste scorecategorie	gem. score	hoogste scorecategorie
man	18,7	19	16,0	16	11,6	13	4,8	11
vrouw	19,1	18	17,1	22	12,4	20	5,6	27
eta	.05**		.13***		.10***			
15-24 jaar	18,5	21	15,0	11	11,6	12	5,5	24
25-34 jaar	18,6	19	15,8	15	11,9	14	5,3	18
35-44 jaar	18,8	18	16,0	15	12,2	18	5,5	26
45-54 jaar	18,1	14	16,2	16	11,7	16	5,4	24
55-64 jaar	18,9	18	16,6	20	11,9	17	5,3	20
≥ 65 jaar	19,5	21	17,5	24	12,2	19	4,9	13
eta	.11***		.19***		n.s.			.13***
gehuwd	18,6	16	16,7	20	11,9	16	5,0	16
gescheiden	20,0	25	17,2	26	12,9	24	5,6	26
weduwe/weduwnaar	19,7	23	18,0	28	12,8	21	5,4	20
nooit getrouwd	18,9	21	15,6	13	11,6	14	5,4	22
eta	.11***		.17***		.10***		.11***	
zeer sterk stedelijk	19,5	24	16,7	21	12,2	18	5,2	21
sterk stedelijk	19,0	20	16,4	18	12,2	17	5,4	22
matig stedelijk	19,0	17	16,5	19	11,9	16	5,3	20
weinig stedelijk	18,6	17	16,6	18	11,9	16	5,1	16
niet stedelijk	18,7	16	16,5	19	11,8	16	5,1	18
eta	.07***		n.s.		n.s.		.06*	

verricht betaald werk in loondienst	18,4	16	16,0	16	11,6	14	5,3	21
vrije beroepsoefenaar/freelancer/ zelfstandige	20,1	29	17,1	23	12,9	22	5,5	23
scholier/student	18,6	21	15,0	11	11,8	13	5,4	20
verzorgt huishouding	18,6	14	16,9	20	12,4	21	5,3	20
met pensioen	19,5	21	17,3	23	12,0	17	4,9	13
(gedeeltelijk) arbeidsongeschikt	19,5	22	16,3	17	12,7	22	5,3	24
eta	.13***		.17***		.10***		.12***	
basisonderwijs	18,8	15	16,4	19	12,6	24	5,4	21
vmbo	18,3	12	16,6	19	12,0	18	5,2	19
havo/vwo	19,0	19	16,1	17	11,7	15	5,1	18
mbo	18,1	12	16,2	18	11,8	15	5,3	22
hbo	19,6	25	17,0	21	12,3	19	5,2	20
wo	20,1	30	16,7	19	11,8	14	4,8	12
eta	.17***		.08**		.07*		.09***	
allen	18,9	19	16,6	19	12,0	17	5,2	19

a * = $p < 0,05$; ** = $p < 0,01$; *** = $p < 0,001$.

b Na hercodering van de schaal in drie categorieën.

Bron: CentERdata (LISS'20)

Tabel I.14

Geloof in paranormale onderwerpen^a naar achtergrondkenmerken, 2015 en 2020 (scores op de schaal en percentages)^b

	schaal paranormaal (1-5)			
	2015		2020	
	gem. score	sterk mee eens	gem. score	sterk mee eens
man	1,8	8	1,6	3
vrouw	2,6	22	2,2	10
p	.000	.000	0,000	.000
15-24 jaar	2,2	15	2,1	8
25-34 jaar	2,2	15	2,0	7
35-44 jaar	2,4	19	2,1	9
45-54 jaar	2,2	14	2,1	7
55-64 jaar	2,2	16	2,0	9
65+ jaar	2,0	12	1,7	4
p	.016	n.s.	0,000	.000
gehuwd	2,1	11	1,8	5
gescheiden	2,6	22	2,2	12
weduwe/weduwenaar	2,5	22	2,1	10
nooit getrouwd	2,3	17	2,0	7
p	.000	.000	0,000	.000
zeer sterk stedelijk	2,1	15	1,9	7
sterk stedelijk	2,3	16	2,1	8
matig stedelijk	2,2	14	2,0	7
weinig stedelijk	2,0	12	1,9	5
niet stedelijk	2,2	18	1,8	6
p	n.s.	n.s.	0,000	n.s.
verricht betaald werk in loondienst	2,2	15	2,0	8
vrije beroepsoefenaar/ freelancer/ zelfstandige	.	.	2,1	9
scholier/student	2,2	14	2,0	8
verzorgt huishouding	2,3	12	2,0	5

met pensioen	2,0	12	1,7	4
(gedeeltelijk) arbeidsongeschikt	.	.	2,0	9
p	n.s.	n.s.	0,000	.0000
basisonderwijs	2,2	18	2,1	9
vmbo	2,3	15	1,9	8
havo/vwo	2,2	13	1,9	6
mbo	2,3	19	2,0	8
hbo	2,1	12	2,0	6
wo	1,8	5	1,7	3
p	.001	.004	0,000	.007
<hr/>				
allen	2,2	15	1,9	7

. Te kleine aantallen (n < 100).

a Geloof in geluksgetallen en talismannen, in helderziendheid, astrologie en de mogelijkheid om met de doden te communiceren via een medium.

b P-waarden in deze tabel en de volgende tabellen gebaseerd op chikwadraat-test.

Bron: KRO (GiN'15) en CentERdata (LISS'20)

Tabel I.15

De affiniteit met kernopvattingen uit de hedendaagse spiritualiteit gerelateerd aan levensbeschouwelijke achtergrond, 2020 (gemiddelde scores en percentages met de hoogste score op een schaal (alle verschillen significant met $p < 0,001$))

	schaal: 'werken aan spirituele zelfontwikkeling' (6-30)		schaal: 'holisme als levensovertuiging' (4-20)		schaal: 'eigen innerlijk als leidraad en kennisbron' (6-30)		schaal: 'bricolage / spiritueel eclecticisme' (4-20)	
	gem. score	hoogste scorecategorie ^d	gem. score	hoogste scorecategorie ^d	gem. score	hoogste scorecategorie ^d	gem. score	hoogste scorecategorie ^d
geen kerklid (78)	16,7	16	11,6	22	18,5	14	12,9	20
nominaal RKK (9)	18,4	22	13,5	35	20,5	26	14,3	29
kerks RKK (3)	21,2	40	15,1	50	22,2	47	14,6	34
nominaal PKN (4)	17,7	14	12,8	25	20,0	25	13,6	21
kerks PKN (6)	17,8	20	12,4	24	19,3	18	12,6	18
eta	.16***		.19***		.21***		.16***	
atheïst	14,7	8	9,5	10	17,0	7	11,8	15
agnost	17,1	12	11,7	15	18,4	10	13,3	17
gelooft niet in God, wel in hogere macht	19,5	28	14,6	47	20,6	25	14,5	31
gelooft soms in God	17,9	16	13,1	28	19,9	22	13,5	22
gelooft in God met twijfels	18,8	25	13,8	36	20,5	28	13,9	25
gelooft zonder twijfel in God	19,2	34	13,7	40	20,5	34	12,9	29
eta	.34***		.45***		.36***		.28***	
<i>zelfinschatting religieus ingesteld</i>								
nee, zeker niet	15,1	9	10,2	13	17,4	9	12,1	15
denkt het niet	18,7	21	13,2	31	20,0	18	14,0	26
denkt het wel	19,1	28	14,1	37	20,8	29	14,1	28
ja, zeker wel	19,5	32	13,7	39	20,3	33	12,9	26
eta	.34***		.39***		.34***		.26***	
<i>ongeacht of religieus: spiritueel ingesteld</i>								
nee, zeker niet	13,9	4	9,5	8	17,4	10	11,5	9
denkt het niet	18,0	11	12,3	19	19,1	14	13,5	18
denkt het wel	21,1	41	14,8	49	20,4	25	14,5	37

ja, zeker wel	24,6	74	17,3	80	22,9	54	15,7	57
eta	.60***		.58***		.39***		.43***	
<i>zelftypering als...</i>								
niet religieus, niet spiritueel (56)	14,8	4	10,0	8	17,4	7	12,0	11
niet religieus, wel spiritueel (14)	22,2	49	15,7	59	21,0	29	15,3	47
wel religieus, niet spiritueel (19)	17,4	13	12,7	24	20,1	24	12,9	18
zowel religieus als spiritueel (12)	22,3	55	15,6	58	21,5	41	14,6	42
eta	.53***		.55***		.40***		.37***	
<i>levensbeschouwelijk type^c</i>								
kerklid (28)	18,5	24	13,3	34	20,0	26	13,3	25
ongebonden gelovige (9)	20,0	35	14,8	46	21,5	37	14,5	35
ongebonden spiritueel (12)	22,3	49	15,7	59	21,0	29	15,3	47
seculier (51)	14,7	4	9,8	7	17,3	7	11,9	11
eta	.47***		.52***		.40***		.35***	
allen	17,2	18	12,0	25	18,9	18	13,0	21

- a 'Buitenkerkelijk van huis uit': nooit gelovig opgevoed en ook geen lid van een kerk; 'ex-kerklid': wel gelovig opgevoed, maar momenteel geen lid van een kerk; 'nominaal kerklid': wel aangesloten bij een kerk, maar zelden of nooit kerkgang; 'kerks kerklid': aangesloten en gaat ook regelmatig naar de kerk.
- b Schaal 'christelijke orthodoxie': items resp.: 'Ziet men zich als beslist wel een gelovig mens?', 'Is men aangesloten bij een kerk?', 'Ziet men de Bijbel als het woord van God?', 'Is men ervan overtuigd dat er een God is die zich met ieder mens persoonlijk bezighoudt?', 'Ziet men Christus als Gods zoon?', 'Gelooft men in een leven na de dood?', 'Is men ervan overtuigd dat religieuze wonderen bestaan?' 'Zwak': geen van alle van toepassing; 'sterk': alle zeven van toepassing.
- c 'Kerklid': aangesloten bij een kerk; 'ongebonden gelovige': beschouwt zichzelf als een gelovig mens en al dan niet als spiritueel, niet aangesloten bij een kerk; 'ongebonden spiritueel': niet aangesloten bij een kerk, beschouwt zich ook niet als een gelovige, maar wel als een spiritueel mens; 'seculier': geen kerklid, beschouwt zich niet als gelovig en ook niet als een spiritueel mens.
- d Na hercodering van de schaal in drie categorieën.

Bron: CentERdata (LISS'20)

Tabel I.15 (vervolg)

De affiniteit met kernopvattingen uit de hedendaagse spiritualiteit gerelateerd aan levensbeschouwelijke achtergrond, in 2020 (gemiddelde scores en percentages met de hoogste score op een schaal (alle verschillen significant met $p < 0,001$))

	schaal: 'zoek-spiritualiteit' (6-30)		schaal: 'natuurmystiek' (8-24)		schaal: 'mysticisme' (9-27)		schaal: 'paracultuur' (4-12)	
	gem. score	hoogste scorecategorie ^d	gem. score	hoogste scorecategorie ^d	gem. score	hoogste scorecategorie ^d	gem. score	hoogste scorecategorie ^d
geen kerklid (78)	18,7	18	16,0	15	11,1	10	5,2	20
nominaal RKK (9)	19,8	21	17,7	27	12,9	26	5,6	25
kerks RKK (3)	20,7	31	19,6	44	16,4	54	5,4	20
nominaal PKN (4)	19,5	19	17,6	26	13,0	21	4,8	10
kerks PKN (6)	19,0	15	18,0	24	15,7	47	4,6	7
eta	.11***		.23***		.36***		.12***	
atheïst	17,5	14	14,9	9	10,0	2	4,6	9
agnost	19,5	22	16,2	14	10,6	4	5,1	15
gelooft niet in God, wel in hogere macht	20,2	24	17,6	26	12,9	21	6,2	38
gelooft soms in God	19,4	16	16,6	15	12,3	20	5,8	32
gelooft in God met twijfels	20,3	24	17,8	27	13,8	35	5,4	23
gelooft zonder twijfel in God	18,8	17	18,8	35	17,7	63	5,2	20
eta	.25***		.35***		.62***		.30***	
<i>zelfinschatting religieus mens</i>								
nee, zeker niet	17,8	15	15,2	11	10,3	4	4,9	13
denkt het niet	20,0	23	16,9	19	11,9	14	5,6	27
denkt het wel	20,1	23	17,9	29	14,1	35	5,6	25
ja, zeker wel	19,1	19	18,9	33	17,1	59	5,2	18
eta	.24***		.35***		.54***		.19***	
<i>ongeacht of religieus: spiritueel ingesteld</i>								
nee, zeker niet	17,1	9	15,0	9	10,6	7	4,5	5
denkt het niet	19,5	18	16,7	17	11,6	12	5,1	17
denkt het wel	21,0	34	18,2	29	14,0	30	6,3	43

ja, zeker wel	21,5	39	20,3	54	18,0	66	7,8	63
eta	.39***				.52***		.54***	
<i>zelfypering als...</i>								
niet religieus, niet spiritueel (56)	17,7	12	15,0	8	10,1	2	4,7	9
niet religieus, wel spiritueel (14)	21,6	39	18,7	34	14,1	29	6,9	54
wel religieus, niet spiritueel (19)	19,0	13	17,7	24	14,2	34	4,7	10
zowel religieus als spiritueel (12)	20,8	32	19,2	41	17,0	60	6,6	44
eta	.35***		.44***		.61***		.49***	
<i>levensbeschouwelijk type^c</i>								
kerklid (28)	19,4	20	18,1	29	14,8	39	5,1	16
ongebonden gelovige (9)	20,4	25	18,0	28	14,7	40	6,2	37
ongebonden spiritueel (12)	21,6	39	18,6	34	14,0	28	7,0	55
seculier (51)	17,6	12	14,9	8	10,0	2	4,7	9
eta	.33***		.41***		.56***		.43***	
allen	18,9	19	16,6	19	12,0	17	5,2	19

- a 'Buitenkerkelijk van huis uit': nooit gelovig opgevoed en ook geen lid van een kerk; 'ex-kerklid': wel gelovig opgevoed, maar momenteel geen lid van een kerk; 'nominaal kerklid': wel aangesloten bij een kerk, maar zelden of nooit kerkgang; 'kerks kerklid': aangesloten en gaat ook regelmatig naar de kerk.
- b Schaal 'christelijke orthodoxie': items resp.: 'Ziet men zich als beslist wel een gelovig mens?', 'Is men aangesloten bij een kerk?', 'Ziet men de Bijbel als het woord van God?', 'Is men ervan overtuigd dat er een God is die zich met ieder mens persoonlijk bezighoudt?', 'Ziet men Christus als Gods zoon?', 'Gelooft men in een leven na de dood?', 'Is men ervan overtuigd dat religieuze wonderen bestaan?' 'Zwak': geen van alle van toepassing; 'sterk': alle zeven van toepassing.
- c 'Kerklid': aangesloten bij een kerk; 'ongebonden gelovige': beschouwt zichzelf als een gelovig mens en al dan niet als spiritueel, niet aangesloten bij een kerk; 'ongebonden spiritueel': niet aangesloten bij een kerk, beschouwt zich ook niet als een gelovige, maar wel als een spiritueel mens; 'seculier': geen kerklid, beschouwt zich niet als gelovig en ook niet als een spiritueel mens.
- d Na hercodering van de schaal in drie categorieën.

Bron: CentERdata (LISS'20)

Bijlage J Begrippenlijst

Agnost: iemand die van mening is dat men niet kan weten of er een god is.

Atheïst: iemand die van mening is dat er geen god of hogere macht is.

Hedendaagse spiritueel: iemand die het primaat van de innerlijke ervaring, het bestaan van een geestelijke band tussen al het bestaande en van sluimerende spirituele bronnen in elke mens, alsmede het werken aan spirituele zelfontwikkeling als kernideeën onderschrijft.

Ongebonden spiritueel: beschouwt zich niet (meer) als lid van een kerk en evenmin als gelovig, maar wel als spiritueel.

Traditioneel-gelovige: christen, jood of moslim.

Niet-godsdienstig: agnost óf atheïst.

Religious none: agnost óf atheïst.

Seculier: agnost óf atheïst.